पूर्वपक्षव्याप्तिः

साध्याभाववद्वृत्तित्वमित्यस्य पूर्वपक्षव्याप्तेर्लक्षणस्य साध्याभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावोऽर्थः।

इदं लक्षणं सद्धेतौ समन्वेति चेत् तर्हि सम्यग्भवति, न गच्छति चेत् तर्ह्यव्याप्तिदोषग्रस्तं भवति। तथेदं लक्षणमसद्धेतौ न समन्वेति चेत् तर्हि सम्यग्भवति, गच्छति चेत् तर्ह्यतिव्याप्तिदोषग्रस्तं भवति।

व्यभिचाराभाववत्त्वं सद्धेतुत्वं। व्यभिचारवत्वं चासद्धेतुत्वं। व्यभिचारस्य लक्षणं तु साध्याभाववद्वृत्तित्वं साध्यवदवृत्तित्वं वा। पर्वतो वह्निमान् धूमादित्यस्मिन् प्रसिद्धसद्धेतुस्थले द्रष्टव्यः कथमयं सद्धेतुरिति? साध्यो वह्निः, साध्याभावो वह्न्यभावः, साध्याभाववद् जलह्रदादि, तन्निरूपितवृत्तित्वं मीनादौ वर्तते, न तु धूमे। अतो धूमहेतुः सद्धेतुः। एवमेव प्रसिद्धासद्धेतुस्थले पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यत्र द्रष्टव्यः। कथमयमसद्धेतुरिति? साध्यो धूमः, साध्याभावो धूमाभावः, साध्याभाववदयोगोलकं, तन्निरूपितवृत्तित्वमेव वह्नौ वर्तते। यतोहि व्यभिचारलक्षणं वह्नौ समन्वितं तस्माद्वह्निरसद्धेतुर्भवति।

सेयं पूर्वपक्षव्याप्तिः सद्धेतौ गमनीयमसद्धेतौ च न गमनीयं। इयमेव व्याप्तिलक्षणस्य परीक्षा। सा चेत्थम् पर्वतो वह्निमान् धूमादिति सद्धेतुस्थले साध्यो वह्निः, साध्याभावो वह्न्यभावः, साध्याभाववद् जलह्रदादि, तन्निरूपितवृत्तित्वं मीनादौ वर्तते, अवृत्तित्वं च धूमे इति कृत्वा लक्षणस्य समन्वयो भवति। अत एव सद्धेतौ लक्षणस्याव्याप्तिर्न भवति। एवं पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यसद्धेतुस्थले साध्यो धूमः, साध्याभावो धूमाभावो, साध्याभाववदयोगोलकं, तन्निरूपितवृत्तित्वमेव वह्नौ वर्तते, नत्ववृत्तित्वमिति लक्षणस्य तत्राविद्यमानत्वादसद्धेतौ लक्षणस्यातिव्यप्तिर्न भवति।

1. नन्वेवं सत्यपि व्याप्तिलक्षणस्य साध्याभावशरीरे संबंधविशेषग्राहकविशेषणानिवेशेन येनकेनापि संबंधेन साध्याभावमादाय पर्वतो वह्निमान् धूमादिति सद्धेतुस्थलेऽव्याप्तिदोषो दातुं शक्यते। यतोहि समवायेन वह्निः स्वावयवेषु वर्ततेऽवयवावयविनोः समवायसंबंधस्य स्वीकारात्। तस्मात्समवायेन पर्वतादौ वह्न्यभावस्य धर्तुं शक्यतया समवायेन वह्न्यभावाधिकरणं पर्वतादि तन्निरूपितवृत्तित्वमेव धूमे न तु वृत्तित्वाभावत्वं, अतस्तत्राव्याप्तिः प्रसज्येतेति चेन्न तन्निवारणाय साध्यतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नमिति विशेषणं साध्याभाव शरीरे देयं। साध्यतावच्छेदकसंबंधशब्दस्य कोऽर्थः? येन संबंधेन साध्यः पक्षे वर्तते स संबंधः साध्यता-वच्छेदकसंबंध इत्युच्यते। तथाहि प्रकृतस्थले साध्यो वह्निः पक्षे पर्वते संयोगसंबंधेन वर्तते अतः साध्यतावच्छेदकसंबंधः संयोगसंबंध एव न तु समवायादिः। तथा च साध्यतावच्छेदक संयोगसंगबधेन पर्वतादौ वह्निः सत्त्वेऽपि समवायसंबंधेन तत्र नास्ति। ततो लक्षणमित्थं भवति - साध्यतावच्छेदक संबंधाच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। एवं सति प्रकृते साध्यतावच्छेदक संबंधः संयोगसंबंधस्तेनैव संबंधेन साध्याभावो ग्राह्यः, ततश्च साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभावो वह्न्यभावस्तस्याधिकरणं पर्वतादि भवितुं नार्हति तत्र संयोगेन वह्निर्विद्यतानत्वात्किन्तु तादृशाभावस्याधिकरणं जलह्रदादिरेव तन्निरूपित वृत्तित्वं मीनादौ वृत्तित्वाभावत्वञ्च धूमे - इति कृत्वा तत्र पूर्वोक्ताव्याप्तिदोषवारणं संभवति।

2. नन्वेवमपि तत्रैवाव्याप्तिस्तदवस्थैव, कथमिति चेदेकसत्त्वेऽपि द्वयं नास्तीति न्यायेन। कोऽयं न्यायः? कुत्रचिद्रामश्यामयोरन्वेषणार्थं कञ्चित्पुरुषं प्रेषितं, सोऽन्वेषको यदाऽऽगतस्तदा पृष्टश्चेत्किं तत्रोभयेऽस्ति न वेति ततः सोऽन्वेषकः प्रश्नानुरूपमुत्तरं दातुमुच्यते द्वयं नास्तीति, अयमेवैक सत्त्वेऽपि द्वयं नास्तीति न्यायः। एतेन न्यायेन व्याप्तिलक्षणे साध्याभावशरीरे साध्याभावस्कीदृग्ग्राह्य इत्यनुक्तत्वादव्याप्तिदोषो दातुं शक्यते। कथमिति चेत् पर्वते संयोगेन वह्निः सत्त्वेऽपि संयोगेनैव वह्निघटोभयं नास्ति यतस्तस्मात् साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावो वह्निघटोभयाभावस्तस्याधिकरणं पर्वतादि तन्निरूपितवृत्तित्वमेव धूमे न तु वृत्तित्वाभावमित्यतस्तत्राव्याप्तिः प्रसज्येतेति चेन्न तन्निवारणाय साध्यता

Created by demo-version of Universal Document Converter. Full version doesn't add this stamp.
WWW.PRINT-DRIVER.COM

वच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्नमिति विशेषणं साध्याभावशरीरे देयं। कोऽयं साध्यतावच्छेदकशब्दस्यार्थः? येन धर्मेणावच्छिन्नः सन् साध्यः पक्षे वर्तते सो धर्मः साध्यतावच्छेदकः। प्रकृतस्थले साध्यो वह्निः पक्षे पर्वते वह्नित्वावच्छेदेन वर्तते। वह्निघटोभयाभावस्य च द्वौ प्रतियोगिनौ वह्निर्घटश्च, अतोऽवच्छेदकावपि द्वौ वह्नित्वं घटत्वञ्च, एवं सति वह्निघटोभयाभावः साध्यतावच्छेदकवह्नित्वावच्छेदेन तदितरघटत्वावच्छेदेन चावच्छिन्नो भवति। ततो लक्षणमित्थमस्ति साध्यतावच्छेदकसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्न प्रतियोगिताक साध्याभावाधिकरणनिरूपितवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। ततश्च साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदक वह्नित्वेतरघटत्वाद्यनावच्छिन्नप्रतियोगिताक साध्याभावो वह्निघटोभयाभावो न भवति साध्यतावच्छेदकवह्नित्वेतर घटत्वेनावच्छिन्नत्वात् किन्तु संयोगेन वह्नित्वेन वह्न्यभाव एव तस्याधिकरणं पर्वतादि भवितुं नार्हति किन्तु तादृशाभावस्याधिकरणं जलह्रदादिरेव तन्निरूपितवृत्तित्वं मीनादौ वृत्तित्वाभावत्वञ्च धूमे - इति कृत्वा तत्र पूर्वोक्ताव्याप्तिदोषवारणं संभवति।

3. तथापि तत्रैवाव्याप्तिस्पुनस्तदवस्थैव, कथमिति चेत्? चालनीन्यायेन। कोऽयं न्यायः? तथाहि गोधूमस्य पेषणानन्तरं चालनिना चालितञ्चेत्ततश्चूर्णं पृथग्भवति मलञ्च पृथग्भवति, तत्र चूर्णे मलस्याभावो मले च चूर्णस्याभावो भवति, इत्थमेकस्यैव गोधूमस्य द्वयोः स्वरूपयोश्चूर्णमलयोरेकस्मिनन्यस्य अभावग्रहणमेव चालनीन्यायः। एवमेवैकस्यैव वह्नेः पर्वतमहानसचत्वरगोष्ठाद्याधारभेदादनेका भेदाः सन्ति पर्वतीयवह्नि, महानसीयवह्नि, चत्वरीयवह्नि, गोष्ठीयवह्निरित्यादयः। अतस्पर्वते पर्वतीयवह्निसत्त्वेऽपि महानसीयवह्न्यभावो गोष्ठीय वह्न्यभावश्चत्वरीयवह्न्यभाव इत्यादि तत्तद्वह्न्यभावो ग्रहीतुं शक्यते। एवमेव महानसेऽन्येषामभावश् चत्वरे चान्येषामभावो धर्तुं शक्यते। अत एवेतेनैवन्यायेन व्याप्तिलक्षणे साध्याभावशरीरे साध्याभावः कीदृग्ग्राह्य इत्युभयाभावोत्थदोषनिवारणाय पूर्वप्रदत्तविशेषणेनाप्यस्पष्टत्वादव्याप्तिदोषो दातुं शक्यते। कथमिति चेत् पर्वते संयोगेन वह्नित्वेतरघटत्वाद्यनावच्छिन्नवह्निः सत्त्वेऽपि संयोगेनैव वह्नित्वेतरघटत्वाद्यनावच्छिन्नेनैव महीनसीयवह्निर्नास्तीति विशिष्टाभावं ग्रहीतुं शक्यते यतस्तस्मात् साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकवह्नित्वेतरघटत्वाद्यनवच्छिन्न प्रतियोगिताक साध्याभावो महानसीयवह्न्यभावः तस्याधिकरणं पर्वतादि तन्निरूपितवृत्तित्वमेव धूमे न तु वृत्तित्वाभावमित्यतस्तत्राव्याप्तिः प्रसज्येतेति चेन्न तन्निवारणाय साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नमिति विशेषणं साध्याभावशरीरे देयं। ततो लक्षणमित्थं भवति - साध्यतावच्छेदक संबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावाधिकरणनिरूपित वृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। ततश्च साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकवह्नित्वेतरघटत्वाद्यनावच्छिन्न साध्यतावच्छेदकवह्नित्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभावो महानसीयवह्न्यभावादयो धर्तुं न शक्यते यतोहि साध्यतावच्छेदककेवलवह्नित्वेनानवच्छिन्नत्वादपित्वाधाराद्यात्मकोपाधिविशिष्टास्ते, अत एव संयोगेन वह्नित्वेन वह्न्यभाव एव ग्राह्यस्तस्याधिकरणं पर्वतादि भवितुं नार्हति किन्तु तादृशाभावस्याधिकरणं जलह्रदादिरेव तन्निरूपितवृत्तित्वं मीनादौ वृत्तित्वाभावञ्च धूमे - इति कृत्वा तत्र पूर्वोक्ताव्याप्तिवारणं संभवति।

4. तथाप्यव्याप्यवृत्तिकगुणादिसाध्यकसद्धेतुस्थलेऽव्याप्तिदोषो भवति। तथाहि एतद्वृक्षः कपिसंयोगी एतद्वृक्षत्वादित्यत्र सद्धेतुस्थलेऽव्याप्तिदोषो भवति। कथमयं सद्धेतुरिति चेद् साध्यः कपिसंयोगः, साध्याभावः कपिसंयोगाभावः, तस्याधिकरणं भूतलादि गुणादिर्वा, तन्निरूपितवृत्तित्वं भूतलत्वादौ गुणत्वादौ वा न तु एतद्वृक्षत्वे हेताविति व्यभिचारलक्षणस्यासमन्वयादयं सद्धेतुः। व्याप्यवृत्तिकपदार्थाः संयोगादिगुणास्स्वसमानाधि-करणाभाववन्तः। अतश्शखावच्छेदेन वृक्षे कपिसंयोगो यदा भवति तदा तत्रैव मूलावच्छेदेन कपिसंयोगाभावोऽप्यस्तीति दृष्टमेव। अत एव मूलावच्छेदेन कपिसंयोगाभावं वृक्षे धर्तुं शक्यते। ततश्च साध्यतावच्छेदकसमवायसंबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदककपिसंयोगत्वेतरघटत्वाद्यनावच्छिन्नसाध्यतावच्छेदककपि - संयोगत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावो कपिसंयोगाभावः तस्याधिकरणं मूलावच्छेदेन वृक्ष एव

Created by demo-version of Universal Document Converter. Full version doesn't add this stamp.
WWW.PRINT-DRIVER.COM

तन्निनिरूपित वृत्तित्वं एतद्वृक्षत्वे न तु वृत्तित्वाभावत्वमिति सद्धेतावव्याप्तिः प्रसज्येत। तन्निवारणार्थं व्याप्तिलक्षणघटकसाध्याभावशरीरे प्रतियोगिवैयधिकरण्यमपि विशेषणं देयं। तस्य कोऽर्थः? प्रतियोगिनो व्यधिकरणनिष्ठाभावः = प्रतियोग्यनधिकरणवृत्त्यभावः अर्थात् साध्याभावाधिकरणं यत्तदेव प्रतियोग्य-नधिकरणमपि स्यात्। तथा च लक्षणमीदृक् साध्यतावच्छेदकसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्न साध्यतावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिताक साध्याभावाधिकरणं यत्प्रतियोग्यनधिकरणं तन्निरूपितवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। ततश्च साध्यतावच्छेदकसमवायसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदककपिसंयोगत्वेतरघटत्वाद्यनवच्छिन्न साध्यतावच्छेदककपिसंयोगत्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभावो कपिसंयोगाभावः तस्याधिकरणं यत् प्रतियोगिनः कपिसंयोगस्यानधिकरणं वृक्षो भवितुं नार्हति यतस्तत्र शाखावच्छेदेन कपिसंयोगोऽस्त्येव किन्तु तादृशाभावस्याधिकरणं सत् प्रतियोग्यनधिकरणं भूतलादिर्गुणादिर्वा भवितुमर्हति तन्निरूपितवृत्तित्वं भूतलत्वादौ गुणत्वादौ वाऽस्ति, अवृत्तित्वञ्चैतद्वृक्षत्वे इति कृत्वा सद्धेतौ समन्वयादव्याप्तिदोषो निवृत्तः।

5. ननु घटो विशिष्टसत्तावान् जातेरित्यत्रासद्धेतुस्थले विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यत इति न्यायेनातिव्याप्तिः स्यात्। कथमयमसद्धेतुः? साध्या विशिष्टसत्ता, तस्याभावो विशिष्टसत्ताभावः, तस्याधिकरणं गुणादि, तन्निरूपितवृत्तित्वमेव जाताविति हेतौ व्यभिचारलक्षणसमन्वयादयं हेतुरसद्धेतुः। कोऽयं न्यायः? सत्ता द्विविधा शुद्धसत्ता विशिष्टसत्ता चेति। तत्र शुद्धसत्ता द्रव्यगुणकर्मसु त्रिषु वर्तते, किन्तु विशिष्टसत्ता प्रकृतस्थले गुणकर्मावृत्ति द्रव्यमात्रवृत्ति सत्ता गृह्यते। प्रत्येकस्मिन् पदार्थे द्वौ धर्मौ स्तः, एकं सामान्यं द्वितीयं विशेषं, यथा घटे द्रव्यत्वं घटत्वञ्च द्रव्ये द्रव्यत्वमात्रं । एवमेव विशिष्टसत्तायां सत्तात्वं विशिष्टसत्तात्वञ्चेति द्वाववच्छेदकौ शुद्धसत्तायान्तु सत्तात्वमात्रं भवति। अत एव सत्तात्वावच्छेदेनोभयो-रभेदः, किन्तु विशिष्टसत्तात्वावच्छेदेन विशिष्टसत्तामात्रं गृह्यते। अत एव सत्तात्वावच्छेदेन विशिष्टं शुद्धान्नातिरिच्यत इति न्यायो संजातः। एतावति लक्षणे प्रतियोगि केन धर्मेण ग्राह्य इति नोक्तं, अत एवोक्तन्यायेन प्रकृतस्थलेऽतिव्याप्तिदोषो दातुं शक्यते। कथं ? अत्र साध्यतावच्छेदकसंबंधः समवाय यतोहि साध्या विशिष्टसत्ता पक्षे घटे समवायसंबंधेन विद्यते जातिव्यक्तिनोः समवायात्। तथा च साध्यतावच्छेदकसमवायसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वेतरघटत्वाद्यनवच्छिन्न साध्यतावच्छेदक विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्न प्रतियोगिताक साध्याभावो विशिष्टसत्ताभावः तस्याधिकरणं यत् उक्तन्यायेन शुद्धसत्तात्मकप्रतियोगिनोऽनधिकरणं गुणकर्मादि भवितुं नार्हति, यतोहि तत्र शुद्धसत्ता विद्यमानत्वात्, अपितु तस्य व्यधिकरणं सामान्यादि तन्निरूपितवृत्तित्वं समवायेऽवृत्तित्वञ्च जातावित्यसद्धेतावतिव्याप्तिः स्यात्। तन्निवारणाय प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नं विशेषणं देयं। येन धर्मेणावच्छिन्नः सन् प्रतियोगि पक्षे वर्तते सो धर्मः प्रतियोगितावच्छेदको भवति। प्रकृतस्थले सश्च विशिष्टसत्तात्वमेव। ततश्च लक्षणमित्थं भवति - साध्यतावच्छेदकसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्न साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताक साध्याभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणं तन्निरूपितवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। तथा च साध्यतावच्छेदकसमवायसंबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदक विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभाव विशिष्टसत्ताभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वा वच्छिन्न प्रतियोगी विशिष्टसत्ता एव न तु शुद्धसत्ता, यतोहि शुद्धसत्ता विशिष्टसत्तात्वावच्छेदकेनानवच्छिन्नं भवति, अत एव विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नविशिष्टसत्तात्मकप्रतियोग्यनधिकरणं गुणकर्म एव तन्निरूपित वृत्तित्वमेव जातौ न तु वृत्तित्वाभाव इति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो निवृत्तः।

6. नन्वेवमपि पूर्वोक्तासद्धेतुस्थलेऽतिव्याप्तिस्तथैव स्थास्यति। कथं? केन संबंधेन प्रतियोगी ग्राह्य इति नोक्तं। अतः समवायेन गुणादौ विशिष्टसत्ताया असत्त्वेऽपि कालिकयंबंधेन सत्त्वात्। यतोहि नित्येषु कालिकायोगादिति न्यायात्कालिकसंबंधेन नित्यपदार्थेषु किंचिदप्यसत्त्वेऽप्यनित्यपदार्थेषु सर्वं वर्तते। तथा च

Created by demo-version of Universal Document Converter. Full version doesn't add this stamp.
WWW.PRINT-DRIVER.COM

साध्यतावच्छेदकसमवायसंबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकविशिष्ट सत्तात्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभाव विशिष्टसत्ताभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वा वच्छिन्न विशिष्टसत्तात्मकप्रतियोग्यनधिकरणं कालिकसंबंधेन गुणकर्मादि भवितुं नार्हत्यपि तु सामान्यादि तन्निरूपितवृत्तित्वं समवायेऽवृत्तित्वञ्च जातौ इति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो भवति। तन्निवारणाय प्रतियोगिवैयधि करण्यशरीरे प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नं विशेषणं देयं। येन संबंधेन प्रतियोगि पक्षे वर्तते स संबंधः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधः। सश्च प्रकृतस्थले समवायो न तु कालिकः, यतोहि प्रतियोगि विशिष्ट सत्ता समवायसंबंधेन पक्षे घटे वर्तते। तेन लक्षणञ्चेत्थं साध्यतावच्छेदकसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकेतर धर्मानवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणं तन्निरूपितवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। ततश्च साध्यतावच्छेदक समवायसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्न साध्यतावच्छेदकविशिष्टसत्तात्वाव- च्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभाव विशिष्टसत्ताभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसमवायसंबंधावच्छिन्न विशिष्टसत्तात्वावच्छिन्नविशिष्टसत्तात्मकप्रतियोग्यनधिकरणं गुणकर्म एव तन्निरूपितवृत्तित्वमेव जातौ न तु वृत्तित्वाभाव इति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो निवृत्तः।

<u>अथवा</u> नन्वेवमपि आत्मा ज्ञानवान् सत्त्वादित्यसद्धेतुस्थलेऽतिव्याप्तिर्भवति। कथमयमसद्धेतुः? साध्यं ज्ञानं, साध्याभाव ज्ञानाभाव, तस्याधिकरणं घटादिः, तन्निरूपितवत्तित्वं सत्तायामिति व्यभिचारलक्षणस्य सत्त्वे हेतौ समन्वयादयमसद्धेतुः। कथञ्च दोषः? एतावति लक्षणे केन संबंधेन प्रतियोगी ग्राह्य इति नोक्तं। अतः समवायेन ज्ञानं घटादावसत्त्वेऽपि कालिकयंबंधेन सत्त्वात्। यतोहि नित्येषु कालिकायोगादिति न्यायात्कालिकसंबंणेन नित्यपदार्थेषु किंचिदप्यसत्त्वेऽप्यनित्यपदार्थेषु सर्वं वर्तते। तथा च साध्यता वच्छेदकसमवायसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकज्ञानत्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्न साध्यतावच्छेदकज्ञानत्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभाव ज्ञानाभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकज्ञानत्वावच्छिन्नज्ञानात्मकप्रतियोग्यनधिकरणं कालिकसंबंधेन घटादि भवितुं नार्हत्यपि तु सामान्यादि तन्निरूपितवृत्तित्वं समवायेऽवृत्तित्वञ्च सत्तायां इति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो भवति। तन्निवारणाय प्रतियोगिवैयधिकरण्यशरीरे प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नं विशेषणं देयं। येन संबंधेन प्रतियोगि पक्षे वर्तते स संबंधः प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधः। सश्च प्रकृतस्थले समवायो न तु कालिकः, यतोहि प्रतियोगि ज्ञानं समवाय संबंधेन पक्षे घटे वर्तते। तेन लक्षणञ्चेत्थं साध्यतावच्छेदकसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्न साध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताक साध्याभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोग्यनधिकरणं तन्निरूपितवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। ततश्च साध्यतावच्छेदक समवायसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकज्ञानत्वेतर पटत्वाद्यनवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकज्ञानत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताक साध्याभावज्ञानाभावाधिकरणं यत्प्रतियोगिता- वच्छेदकसमवायसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकज्ञानत्वावच्छिन्न ज्ञानात्मकप्रतियोग्यनधिकरणं घटादिरेव तन्निरूपितवृत्तित्वमेव सत्तायां न तु वृत्तित्वाभाव इति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो निवृत्तः।

7. नन्वेवमपि घट आत्मभिन्नं द्रव्यत्वादित्यत्रासद्धेतुस्थलेऽतिव्याप्तिर्भवति। कथमयमसद्धेतुः? साध्य आत्मभेदः, साध्याभाव आत्मभेदाभाव, तस्याधिकरणं आत्मा, तन्निरूपितवृत्तित्वमेव द्रव्यत्वे हेतौ, ततश्चायमसद्धेतिुः। कथञ्च दोषः? वृत्तित्वं केन संबंधेन ग्राह्यमिति नोक्तं। अतः नित्येषु कालिकायोगादिति न्यायेन नित्यपदार्थेष्वात्मादिषु किंचिदपि वस्तु न भवति। ततश्च साध्यतावच्छेदकतादात्म्यसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकात्मभिन्नत्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्न साध्यतावच्छेदकात्मभिन्नत्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्या- भावात्मभेदाभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकात्मभिन्नत्वा- वच्छिन्नात्मभेदाात्मकप्रतियोग्यनधिकरणं आत्मा तन्निरूपितवृत्तित्वं कालिकसंबंधेन कुत्रापि न भवति किन्तु

Created by demo-version of Universal Document Converter. Full version doesn't add this stamp.
WWW.PRINT-DRIVER.COM

वृत्तित्वाभावत्वं द्रव्यत्वे इति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो भवति। तन्निवारणाय वृत्त्यभावशरीरे हेतुतावच्छेदक-संबंधावच्छिन्नं चिशेषणं देयं। येन संबंधेन हेतुः पक्षे वर्तते सः संबंधो हेतुतावच्छेदकसंबंधः। प्रकृतस्थले सश्च समवायः, यतो द्रव्यत्वं हेतुः पक्षे घटे समवायसंबंधेन वर्तते जातिव्यक्तिनोः समवायात्। ततश्च लक्षणमित्थं साध्यतावच्छेदकसंबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगि-ताक साध्याभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यनधिकरणं तन्निरूपितहेतुतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। ततश्च साध्यतावच्छेदकतादात्म्य संबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकात्मभिन्नत्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकात्मभिन्नत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताक साध्याभावात्मभेदाभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकतादात्म्यसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकात्म भिन्नत्वावच्छिन्नात्म भेदात्मक प्रतियोग्यनधिकरणं आत्मैव तन्निरूपितहेतुतावच्छेदकसमवायसंबंधा-वच्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तित्वमेव द्रव्यत्वेऽसद्धेतौ न तु वृत्तित्वाभाव इति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो निवृत्तः।

8. नचैवमपि पर्वतो धूमवान् वह्नेरित्यत्रासद्धेतुस्थलेऽतिव्याप्तिः स्यात्। कथमयमसद्धेतुः? आरम्भे दर्शितमेतत्। कथञ्च दोषः? केन धर्मेण वृत्तिता ग्राह्यमिति नोक्तं। अर्थाद्यत्किंचिद्वृत्त्यभावोऽन्वेषणीयः सकलवृत्त्यभावो वा ग्राह्यमित्यनुक्तत्वाद् दोषः स्यात्। कथञ्च दोषः? साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकधूमत्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकधूमत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकसाध्याभावधूमाभावाधि करणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसंयोगसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकधूमत्वावच्छिन्न धूमात्मकप्रतियोग्यनधि-करणं जलह्रदादि तन्निरूपितहेतुतावच्छेदकसंयोगसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगिताकवृत्तित्वं मीनादाववृत्तित्वञ्च वह्नावसद्धेताविति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो भवति। तन्निवारणाय वृत्त्यभावशरीरे वृत्तितात्वावच्छिन्नं (वृत्तिता वच्छेदकावच्छिन्नं) विशेषणं देयं। ततश्च तादृशाभावधिकरणनिरूपितसकलवृत्त्यभावो ग्राह्यः, तेन जलह्रदादि निरूपितवृत्त्यभावत्वं वह्नौ सत्त्वेऽप्ययोगोलकनिरूपितवृत्त्यभावत्वं नास्तीत्यतो दोषो निवार्यते। तथाहि लक्षणमित्थं साध्यतावच्छेदकसंबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोग्यन धिकरणं तन्निरूपितहेतुतावच्छेदकसंबंधावच्छिन्न वृत्तितावच्छेदकावव्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। प्रकृतस्थले च साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकधूमत्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्न साध्यता-वच्छेदकधूमत्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभावधूमाभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसंयोगसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकधूमत्वावच्छिन्नधूमात्मकप्रतियोग्यनधिकरणं जलह्रदादिवदयोगोलकमपि तन्निरूपित हेतुतावच्छेदकसंयोगसंबंधावच्छिन्नवृत्तितावच्छेदकावव्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तित्वमेव वह्नावसद्धेताविति कृत्वाऽति व्याप्तिदोषो निवृत्तं भवति।

9. तथापि पुनस्तत्रैवातिव्याप्तिः स्यात्। कथमिति चेत्, एक सत्त्वेऽपि द्वयं नास्तीति न्यायात्। अयं न्यायः पूर्वमेव व्याख्यातं। दोषश्चेत्थं यद्यपि तादृशायोगोलकनिरूपितवृत्तिवमेव वह्नौ नत्ववृत्तित्वं तथाप्ययोगोलके वह्निः सत्त्वेऽपि तत्र वह्निघटोभयं नास्ति, अत एव तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिनि वह्नौ वृत्त्यभावत्वमेवास्ति। ततश्च साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकधूमत्वेतरपटत्वाद्यनवच्छिन्न साध्यतावच्छेदक धूमत्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभावधूमाभावाधिकरणं यत्प्रतियोगितावच्छेदकसंयोगसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकधूमत्वावच्छिन्न धूमात्मकप्रतियोग्यनधिकरणमयोगोलकं तन्निरूपितहेतुतावच्छेदकसंयोग-संबंधावच्छिन्न वृत्तितावच्छेदकावव्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तित्वं वह्नौ सत्त्वेऽप्येकसत्त्वेऽपि द्वयं नास्तीति न्यायेन अयोगोलके वह्निघटोभयाभावमस्तीत्यतः तादृशोभयाभावीयप्रतियोगिनि वह्नावयोगोलकनिरूपितावृत्तित्वमेवेति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो भवति। तन्निवारणाय वृत्तितात्वेतरधर्मानवच्छिन्नं (वृत्तितावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्नं) विशेषणं देयं। तस्य कोऽर्थः? वह्नावयोगोलकन्रिूपितवृत्तिताऽस्ति तस्यावच्छेदको वह्नित्वं तदितरधर्मो घटत्वं

Created by demo-version of Universal Document Converter. Full version doesn't add this stamp.
WWW.PRINT-DRIVER.COM

तेनावच्छिन्नं वह्निघटोभयाभावः नत्वनवच्छिन्नं। तथा च निष्कृष्टलक्षणमित्थं स्यात् साध्यतावच्छेदक संबंधाच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्नसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभावाधिकरणं यत् प्रतियोगितावच्छेदकसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोग्यनधिकरणं तन्निरूपितहेतुतावच्छेदक संबंधावच्छिन्नवृत्तितावच्छेदकेतरधर्मानवच्छिन्न वृत्तितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकवृत्तित्वाभावो व्याप्तिः। तेन प्रकृतस्थले दोषो न भवति। कथं? साध्यतावच्छेदकसंयोगसंबंधाच्छिन्न साध्यतावच्छेदकधूमत्वेतर पटत्वाद्यनवच्छिन्न साध्यतावच्छेदकधूमत्वावच्छिन्न प्रतियोगिताकसाध्याभाव धूमाभावाधिकरणं यत्प्रतियोगिता वच्छेदक संयोगसंबंधावच्छिन्न प्रतियोगितावच्छेदकधूमत्वावच्छिन्न धूमात्मकप्रतियोग्यनधिकरणमयोगोलकं तन्निरूपित हेतुतावच्छेदकसंयोगसंबंधावच्छिन्न वृत्तितावच्छेदकवह्नित्वेतरधर्मानवच्छिन्न वृत्तितावच्छेदकावच्छिन्न प्रतियोगिताकवृत्तित्वमेव वह्नावसद्धेतාविति कृत्वाऽतिव्याप्तिदोषो निवृत्तं भवति।

<u>इत्यों शम्</u>

Created by demo-version of Universal Document Converter. Full version doesn't add this stamp.
WWW.PRINT-DRIVER.COM